

Јовица ГРОЗДАНОВСКИ

независен истражувач

ГЛАВАТА НА АЛЕКСАНДАР III МАКЕДОНСКИ ОД БИТОЛА

Клучни зборови: Александар III Македонски, Хераклеја Линкестидска, Битола, Франција, ископувања, скулптура.

Апстракт: Ретки се археолошките локалитети на кои биле пронајдени скулптури на Александар III Македонски. Главата на Александар извлечена најверојатно од рушевините на Хераклеја Линкестидска денеска се чува во Музејот за уметност и археологија на регионот на Лаон во Франција, Преку оваа статија конечно се претставува во нашата средина.

Главата на Александар III Македонски од Битола, извадена најверојатно од рушевините на древната Хераклеја Линкестидска (sic!) до почетокот на минатиот век, досега не беше претставена во земјава. Не верувам дека е заради сомнеж во нејзиното потекло, туку поскоро заради крајно неповолните услови за научна работа кај нас, кои условиле и развој на паранаука. За мене беше сосема случајно откритие, па знаејќи за што сонуваше, веднаш ѝ ја посочив на почитуваната проф. д-р Наде А. Проева, со која тогаш кореспондирав за други прашања. За жал, ученичката на Фанула Папазоглу и доајенка на античката историја кај нас лани ненадејно го напушти овој изопачен свет. По извршените проверки, заклучив дека не подготвувала статија за својата конечно остварена мечта, но скулптурава е одамна позната на меѓународната стручна јавност и веќе сосема професионално обработена.¹ Затоа решив да ја прикажам во нашава средина, се разбира, во спомен на мојата професорка.

Импресивниот каталог на антички скулптури што се чуваат во Музејот за уметност и археологија на регионот на Лаон во Франција беше обја-

вен дури пред неколку години.² Оваа глава таму е заведена под инвентарен број 37.1216, а е изработена од бел мермер со многу благо пожолтување, полупросирен и со мали кристали. Целата висина е 32 см., на главата 24,6 см., а на лицето 18,8 см. Главата е очигледно откриена од статуата на ниво на вратот. Носот недостасува, а скршениот образ е пополнет со гипс.³ На косата се јавуваат отпаѓања, особено над челото, како и на повеќе места на лицето. Порамнувањето и преработката на десната страна на позадината може да се резултат на недоволна големина на мермерниот блок или на секундарна обработка во антиката. Една мала пробиена вдлабнатина во горниот десен дел на главата е препокриена со гипс. Главата е покриена со кафеавкасто-жолтеникави конкреции.

Податокот за потеклото на оваа скулптура доаѓа од Данецот Поулсен, првиот автор што ја

² Kaderka, Scheduling, 2021, 77-8 и таб. 33-4. Им благодарам на авторите за колегијалноста, иако не го избегнале неподносливото „Хераклеја Линкестис“. Прашалникот ставен по насловот, се разбира, во врска со идентитетот на претставениот, е многу слаб. Претходни, сега надминати изданија се следниве: Poulsen, 1933, 54-5 (ја опишува како колосална!) и таб. LI со сл. 83; Gebauer, 1938/1939, 63, 98 № K 58; Rollas, 1968, 15, но и илустрација на предна корица; Rollas, 1984, 17, но и илустрација на предна корица; Queyrel, 1990, 129 (кат. бр. 213) и 131, сл. 3; Kovacs, 2022, 193-4, 261 и Tab. 64 (врз основа на дисертација од 2017!). Одлеанок од гипс се чува во Музејот за одлеаноци во Минхен (инв. Th 95). Застарен опис и фотографии може да се видат во дигиталниот архив на Германскиот археолошки институт: arachne.dainst.org/entity/1069973 (последен пристап: 08.06.2025).

³ Носот веројатно бил ретуширан од трговецот со уметнички дела Л. Боци во 1908 г. Види: Kaderka, Scheduling, 2021, 19 со фусн. 63.

¹ И покрај тоа, не најдов ниту еден авторитет во земјава кој веќе знаел за неа.

Сл. 1 и 2 - Главата на Александар Велики од Битола
(Музеј за уметност и археологија на регионот на Лаон)

спомнал, иако само во споредба и благодарение на проф. Арнт. Тој забележал дека во 1908 година се наоѓала кај парискиот антиквар Жорж Манолакос, а таму дошла од Битола во подоцнежна Јужна Србија.⁴ Провениенцијата тешко може да се оспори, оти никој немал обврска прецизно да ја декларира, а и на два сонети од индустријалецот и колекционер Пол Маргерит де ла Шарлони,⁵ подоцнежниот сопственик, може да се прочита „најдена во Виторија во Македонија“. Се разбира, „Виторија“ е коруптела на вештачкиот грчки назив на градот „Витолија“.

Првите забележани ископувања на локалитетот Хераклеја Линкестидска се вршени во 19. век, иако местото веројатно отсекогаш претставувало „мајдан“ за локалните жители.⁶ На самиот по-

четок на векот од Битола или регионот наводно биле изнесени, покрај многу други скапоцености, и дванаесет прекрасни бронзени бисти, па стопени сите освен една, која завршила во Англија.⁷

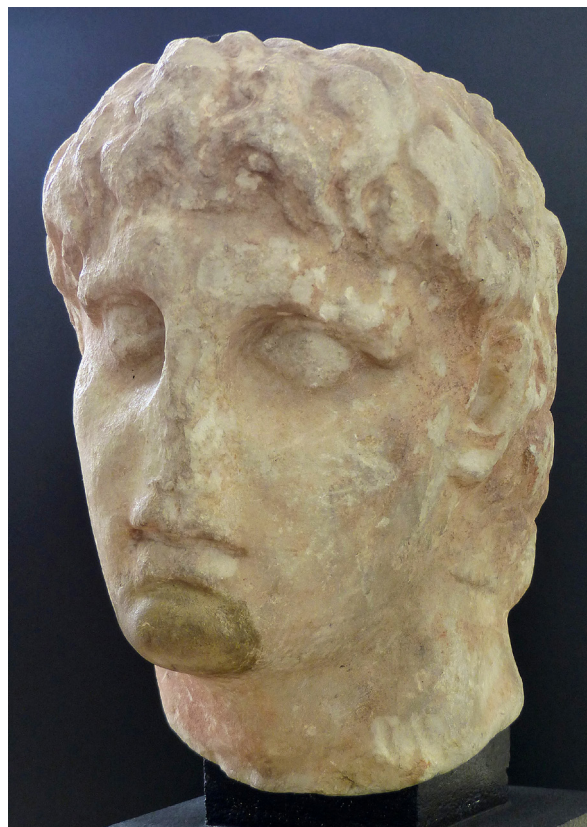
издание било објавено пред неколку години, но опишаната состојба треба да е од самиот почеток на векот. Се разбира, станува збор за Хераклеја, но не е сигурно која црква ја граделе пред „Св. вмч. Димитриј“ (1830). Последната нејзина забележана обнова пред големото проширување или реизградба била спроведена во 1779 година. Види: Mihajlovski, 2021, 128. Сосема очекувано, во црквата „Св. вмч. Димитриј“ во Битола биле вградени антички споллии. Види: Idem, 2024, 19-23.

⁷ Davenport, 1837, 136. Давенпорт пишува дека Али-паша како румелиски валија со седиште во Битола изнудувал и прибирал сè што можело да биде од корист, па го праќал во Јанина и Тепелен. Оваа практично нова книга претставува проширување со дополнителен материјал на претходниот превод под истиот наслов на делото на Бошамп, каде нема ваква епизода. Не успеав да утврдам кој е изворот. За биографија на Али-паша, види: *Αρχαίο Αλή Πασά Συλλογής Χώτζη...*, 2009, 15-126. За некои новооткриени податоци, види: Neumeier, 2025, 31. Можеби некоја од спомнатите бронзени бисти (εἰκών) припаѓала на Паул Кајлидиј Фронтон, истакнат граѓанин на Хераклеја веројатно во првата половина на 2. век. Види: Papazoglou, 1988, 262-3. Но во Фицвилијам

⁴ Ibidem, 77, col. 1: „Инвентар 1922 бр. 1365: ‘Глава на Александар Велики, грчка уметност од 4. век пр. Хр. (нос и образ реставрирани), цена 1500 франци’.“ Цената можеби одговара на два и пол пати повеќе денешни евра.

⁵ Ibidem, 13-33.

⁶ Според Пукевил, румелискиот валија за пари им дозволил на Грците да извлекат мермерни парчиња од рушевините на, како што вели, „Пелагонија“, а која жителите ја нарекувале „Стара Битола“. Се наоѓала подолу по текот на Драгор (за Пукевил „Перистера“) и малку на југ. Види: Rouqueville, 1826, 183-4. Првото

Сл. 3 и 4 - Главата на Александар Велики од Битола
(Музеј за уметност и археологија на регионот на Лаон)

Од тоа време и од ист исход се две антички бисти однесени во Англија од страна на полковникот Вилијам Мартин Лик, а добиени исто така од Али-паша.⁸ Едната е дефинитивно на атински-

Музејот во Кембриџ нема таква биста. Им благодарам на вработените за љубезноста. За обликувањето и откупувањето на збирката на В. М. Лик, види: Wagstaff, 2012. За жал, бележниците на Лик во архивот на Факултетот за класични студии при Универзитетот во Кембриџ сè уште не биле конзервирани.

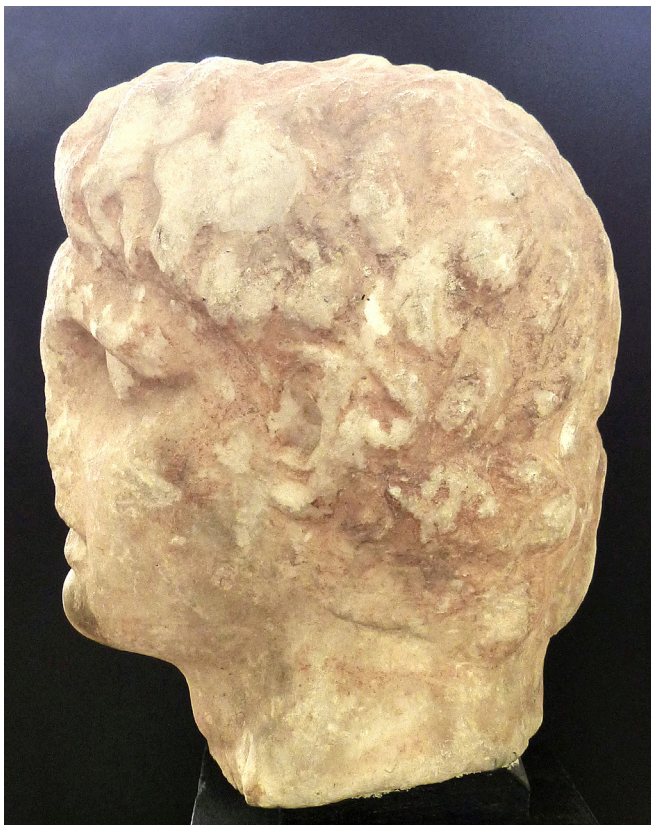
⁸ Полковникот Лик ги спомнува во уводот кон натписите од Битола што ги објавува, а за кои дознал од Али-паша. Вели дека натписите биле откриени во рушевините на т.н. „Триполитида“ (Троградие) при ископување во потрага по градежен материјал во 1808 година. Истовремено Али-паша му подарил „хермаичка биста“, совршено запазена и со натпис „Ајсхин“, како и глава од друга таква биста. Затоа најверојатно обете бисти се од Хераклеја Линкестидска, а дека биле изнесени од Битола во Пелагонија потврдува писмо испратено од Лик до Британскиот Музеј. Види: Leake, 1835, 319, фусн. 3; Marsden, 1864, 40; Smith, 1904, 136 (бр. 1839) и 140-1 (бр. 1851); *The Collection of Ancient Greek...*, 1883, 33, бр. 173. Обете се опишани во каталогот на царска римска тркалезна скулптура од Северна Македонија издаден од МАНУ: *CSIR Северна Македонија I/1*, 2022, 14-6 (кат. бр. 3 и 4). Во истиов каталог е обработен и дел од глава од Хераклеја, веројатно на Менандар (16-7 и таб. 10).

от ретор Ајсхин (со натпис), а другата веројатно на хеленистичкиот поет Филитас од Кос. Обете се наоѓаат во Британскиот Музеј (1839,0806.1 и 1839,0806.2) и припаѓаат на Хадријановиот класицизам (2. век).⁹

Патописците, конзулите, митрополитите и учителите во Битола се интересирале за античкото минато на регионот.¹⁰ Главен авторитет во

⁹https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1839-0806-1 и https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1839-0806-2 (последен пристап: 12.05.2025).

¹⁰ Џон Лонгворт, претходникот на Чарлс Калверт на функцијата британски конзул во Битола, собирал материјал во дворот на стариот англиски конзулат, но главно од подалечни места. Калверт го наследил и во тој поглед, па го однел и Езеј до Хераклеја. Самиот не издавал антички натписи и други наоди, но го помагал нивното обелоденување. Можело да се најдат во приватни муслимански, христијански и еврејски куќи, но и во јавни згради, па дури и во една џамија. Главни собиралишта за старини биле англискиот и австрискиот конзулат, грчката митрополија, грчката гимназија, па и грчките гробишта во непосредна близина на Хераклеја. Види: Spenser, 1851, 62/3; Hahn, 1867, 143; Hahn, 1869, 160-1; Heuzey, Daumet, 1876, XI, 300, 305, 317 фусн. 1; Капустин, 1879, 362-5, 367; Δημιτσαs, 1896, 247, 251-4, 257-75; Wace, Woodward, 1912, 168-76.

Сл. 5 и 6 - Главата на Александар Велики од Битола
(Музеј за уметност и археологија на регионот на Лаон)

средината на 19. век бил Маргарит Димица, односно Димзов од Охрид.¹¹ Познатиот собирач на народни умотворби Марко Цепенков го посетил градот неколкупати во втората половина на 19. век. Меѓу другите битолски преданија, тој го забележал и она за тумбата на половина час од Буково (првобитно „Тумбеки“, но подоцна и до денес „Тумбе кахве“, според кафеаната на Абди-паша), каде во лозјата на битолчани биле случајно или организирано откопани бројни антички наоди. Во белешка кон друго предание, она за Киселата и за Сребрената вода близу градот, тој сведочи за ископувањата во „Букоското“, односно „Стара Битола“, на некој, според него, веројатно германски еким во Прилеп (?) наречен „Диванаки(ја)“,¹² како и на „Френци и Немци“, се разби-

ра, со османлиска дозвола и соодветна поделба на пронајденото.¹³ Првите достапни барања за ископувања на овој локалитет биле поднесени до османлиските власти во 1863/4 (странец) и во 1875 година (локален антиквар).¹⁴ Руската експедиција во Македонија од самиот крај на 19. век била сосредоточена на христијанските старини.¹⁵ Пронаоѓањето на главата на Александар припаѓа на овој период, кога одвај се започнувало со археолошки истражувања.¹⁶ Можеби била откриена токму онаму, каде многу подоцна бил откопан

крај Битола, кој наскоро ќе биде објавен: Управа на државните архиви, Османлиски архиви, MF.MKT. кутија 62, досие 42 (8 мај 1879). Во истиот документ се спомнува колекција на еден битолски паша.

¹¹ Цепенков, 1998, 327-8 (бр. 246) и 337 (бр. 254).

¹⁴ Управа на државните архиви, Османлиски архиви, MVL. кутија 960, досие 41 (27 февруари 1863 и 13 февруари 1864) и MF.MKT. кутија 32, досие 73 (6 декември 1875). Веќе се подготвува посебна статија за битолските старини во османлиските архиви.

¹⁵ Милуков, 1899, 21-151; Üre, 2020.

¹⁶ За краток преглед и на археолошките истражувања на локалитетот во Кралството Југославија, види: Стерјовски, 2017, 119-25. Интересно е дека функционален хидрофор од водоводот од Неолица до Хераклеја бил продолжен до паркот на Тумбеки на почетокот на минатиот век (1905). Види: Петров, 1956, 108-10.

¹¹ За ова семејство во Охрид, види во: Ангеличин-Жура, 2014; Димица, 2016. Бил професор во грчката гимназија во Битола, а подоцна формирал и приватно училиште во градот. Види: Koltsidas, 2008, 49-50, 193-4. Од неговите долгогодишни проучувања произлегле две двотомни монографии: Δήμιτσας, 1870; Idem, 1874 (113-5!); Idem, 1896.

¹² Животот и делата на „Диванаки-ефенди“ (Јуванаки, Џованаки) не се доволно истражени, но со сигурност се знае дека бил солунски антиквар кој го снабдувал и Империјалниот Музеј во Истанбул. Види: Eldem, 2020, 108. Во Османлиските архиви открив само еден документ за неговите ископувања на локалитетот

разурнатиот трем со почесни и заветни статуи, но не е исклучено дека хераклејските христијани во доцната антика ја употребиле како сполија во нивните градби.¹⁷ Се разбира, во неодамна издадениот каталог може да има и други предмети од Хераклеја, но за кои потеклото воопшто не е дадено или утврдено. Едниот од двата веќе спомнати сонети е за глава на државник која колекционерот Де Ла Шарлони можеби ја препродал и ѝ се изгубила трагата.¹⁸ Главата на Александар, на која најверојатно се однесува првиот приложен сонет (Додаток), е убедливо датирана по средината на 2. век ст. е. Ќе се обидам да ја пренесам обемната стручна анализа на Каролина Кадерка.

Младата глава се одликува со долгнавест облик, а очите се приближени, длабоко вложени, со издолжена форма и истакнати долни капаци. Над нив се надвиснуваат особено испакнати веѓни аркади и високо поставен корен на носот, кои доминираат на многу ниското чело. На дното на челната испакнатост е формиран хоризонтален набор. Според профилот, носот се протегал напред на лицето и бил истакнат. Устата е полуотворена, месеста и изработена со чувствителност. Обликот на образите покажува голема пластичност, со особен квалитет во зоната на носот и образите. Цртите на лицето се индивидуализирани. Додека десното уво е изработено реалистично, левото е означено брзо во масата на косата со дупчалка, која инаку е многу малку користена во случајов (главно во аглите на усните и во прамените над челото). Брановидните прамени на прилично компактна коса се поскоро кратки по должината на челото, се издигаат над средината на челото и паѓаат од двете страни вртнувајќи го лицето. Одназад косата е подолга и хомогена, а прамените се само грубо означени, значи не многу елаборирани. Черепната калота е мала во споредба со круната од челни прамени на челото и со лицето, но нема трага од секундарна обработка во косата. Патосот изразен на лицето е подвлечен со извиеноста на вратот, имено главата е свртена налево и благо нагоре. Оваа торзија дозволува да се заклучи дека соодветната статуа била во стоечка положба. Силната диспропорција на двете половици на лицето (левата страна е помалку елаборирана и пониска), очигледна на нивото на очите и

ушите само при поглед однапред, исчезнува штом главата се погледне малку оздола и од три четвртини надесно. Токму овој веројатно бил главниот поглед на статуата, чија висина би требало да била околу 230 см.

Испакнатото чело и анастолата биле лавовски визуелни карактеристики кои биле дел од херојските претстави, а особено од оние на Херакле почнувајќи од класичниот период. Индивидуализираните црти можело да бидат понекогаш присутни и во претставите на хероите, како што била прочуената глава со назив „Александар Дресел“, која исто така пројавувала силни неправилности на лицето релевантни за определување на главниот поглед како кај главата од Лаон, и веројатно произлегувала од скулптура со слична стоечка схема. Сепак, спомнатите херојски црти биле усвоени и нагласени пред сè во претставите на Александар Велики, и преземени од неговите наследници и обожаватели. Конкретно, славните и верни претстави на македонскиот водач, т.н. „херма Азара“, типот „Акропол/Ербах“ или оној наречен „Шварценберг“, ги поседувале истите особености на фризурата (анастолата, круната на прамените, намалената черепна калота) и лицето (лавовското чело) видливи на главата од Лаон. Херојските карактеристики на Александар се начнати и дополнети од пишаните извори и особено од Плутарх, далечен сведок, но кој сигурно дошол во допир со претставите на бацилејот во Империјата. Тој му признава на Лисип, официјалниот вајар на Александар, способност да се претстави прецизно кај него она што неговите наследници сакале да го подражаваат, имено вратот наведнат налево и лежерната сладост на неговиот влажен поглед (Plut., Alex. 4,1–3; Phil. 2,1; Them. 22,3; Mar. 2,1). Во врска со бронзена претстава на бацилејот како држи копје, тој се задржува на мајсторското предавање од страна на вајарот на погледот свртен, според навиката на Александар, кон небото со мал наклон на главата на едната страна, за разлика од другите уметници кои сакале само да ги подражаваат наведнатата глава и нежниот поглед, но не успеале да го задржат мажествениот и лавовски карактер (Plut., Moralia 335B). Било примамливо во главата од Лаон да се препознае „Александар со копје“ на Лисип, како што веројатно сторил колекционерот Пол Маргерит де ла Шарлони, кој составил сонет насловен „За една глава на Александар, античка копија на онаа од Лисип спомната од Плутарх“. Ако вообичаено се идентификува овој мајстор во хермата „Азара“, К. Рајнсберг ја отворил можноста да се препознаат два Александри со копја од Лисип во две различни претстави на македонскиот бацилеј. Сепак, покрај хермата „Азара“ (која би била изведена во Александрија),

¹⁷ Последните две статуи, на божицата Немеза и на првосвештеникот Тит Флавиј Орест, биле извлечени во 1961 година. Сепак, според описот на наодите, се чини дека досега не е пронајден труп на статуа кој би одговарал на главата на Александар. Види: Микулчиќ, 1999, 45–6.

¹⁸ Сепак би упатил на главата на хеленистички владетел (?) во истиот каталог (Kaderka, Scheduling, 2021, 81–3 [бр. 48] со таб. 36 и 37).

таа го споредувала со Лисиповото дело и типот на Александар „Шварценберг“ (кој би произлегувал од Мала Азија). Тоа била уште една глава на Александар, помала и од хеленистичко време, со потекло од Атина, а денеска во Будимпешта, која пројавувала особена сличност со главата од Лаон. Покрај сличните црти на лицето, расположбата на косата, распределбата на прамените на челото и извиеноста на вратот, таа ги поседувала и типичните карактеристики на лицето на Александар спомнати погоре, што значело дека можела да произлегува од статуата со аналогна схема и да потекнува од ист оригинал. В. фон Грeve ја ставил оваа глава во листа на реплики и варијанти која ја составил и која му дозволила да претпостави друг тип на статуа на Александар, чиј оригинал го припишувал на Леохар. Важноста на оригиналот би ги објаснила истовремено распространетоста на копиите низ Империјата и големите димензии на главата од Лаон. Дијадемата на косата на примерците обединети од фон Грeve би дозволила на сличен начин да се претпостави дијадема на примерокот од Лаон, која би била направена од метал и би ја објаснила вдлабнатината во косата.

Местото на пронаоѓање на главата од Лаон, Хераклеја Линкестидска, дозволувало да се смета за прифатливо приближувањето истовремено и со Херакле и со Александар. Станува збор за град веројатно основан од таткото на Александар, Филип II, и од Херакле како династиски предок на македонските базили и во случајов херој-епоним. Обединувањето на сите карактеристики на Александар и приближувањето со неговите претпоставени претстави во секој случај ја прават поприфатлива идентификацијата на главата од Лаон со македонскиот водач.

Додека стилот на лицето покажувал ехо на херојските претстави од класичната епоха, динамизмот претставен во нагласениот облик на лицето и во патетичните формули не оставал никаков сомнеж дека скулптурата била изведена во 2. век пр. Хр. Прилично пластичната површина била во контраст со нагласените контури на формите. Внатрешните агли на длабоко вложените очи, формата на образите и нежниот патос на лицето дозволувале да се стави хронолошки по барокните скулптури на Пергамскиот олтар, но пред онаа на Александар наречен „Инопис“, која обично се сместувала во последната четвртина на 2. век пр. Хр. и која пројавувала слични елементи на лицето, но со поатенуирана форма.¹⁹

Главата веројатно била купена од Пол Маргерит де ла Шарлони меѓу 1908, кога е посведочена

кај антикварот Манолакос од Ф. Поулсен, и 1913 година, кога колекционерот го составил својот сонет. Богатиов индустријалец на листот со сонетот напишал „произлегува [?] од колекцијата на Осман-беј“, по што избришал оставајќи го само името. Според Кадерка, морало да станува збор за Осман Хамди-беј (1842 – 1910), управник, интелектуалец, уметник, историчар на уметноста, прв модерен османлиски археолог и основач на археолошките музеи во Истанбул и на тамошната уметничка академија.²⁰ Напротив, Осман Хамди-беј никогаш не се потпишувал, ниту некој го познавал како „Осман-беј“.²¹

Најверојатно главата била дел од колекцијата на османлиски великодостојник со тоа име во Битола.²² Можеби со геохемиски анализи во иднина ќе се утврди потеклото на мермерот.²³ Следуваат фотографии и два сонети од колекционерот, во оригинал и скроман мој превод. Постојат други верзии на сонетите, со мали измени, но не треба да се трпаат во ваква публикација.²⁴

²⁰ Cezar, 1971. Во поново време бил издаден и „Речник на Осман Хамди-беј“: Eldem, 2010.

²¹ Му благодарам на проф. д-р Едхем Елдем од Универзитетот во Колумбија што ме избави од заблудата.

²² Не можев да го утврдам неговиот идентитет. За еден легендарен антички наод од регионот, чија судбина е парадигматична, види: Δήμιτσας, 1896, 240-2, 254-7; Андоновски-Полјански, 1961, 1-26; *Македонија през погледа...*, 1998, 116-7 (бр. 80).

²³ Им благодарам на Филип Нивонер и Валтер Прохаска за советите, но Музејот на Лаон е во фаза на реорганизација и не може да пристапи кон такво утврдување на потеклото на своите експонати. Не е исклучен доломитскиот мермер „Сивец“.

²⁴ Од срце ѝ благодарам на Морган Рек од Музејот во Лаон, без чија благородна соработка не ќе беше возможна оваа статија.

¹⁹ Ibidem, 77-8.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Cezar, M., *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul, 1971;
- Corpus Signorum Imperii Romani: Северна Македонија*, Том I/1: Тркалезна скулптура. Уредници: Вера Битракова Грозданова, Александра Николоска. Скопје, 2022;
- Davenport, R. A., *The Life of Ali Pasha of Tepeleni, Vizier of Epirus, Surnamed Aslan, or the Lion*, London, 1837;
- Eldem, E., *A new look at an ancient city: Thessaloniki in Ottoman archaeology, 1832–1912*, Thessaloniki: A City in Transition, 1912–2012, Eds. D. Keridis, J.B. Kiesling, Abingdon, New York, 2020, 105–125;
- Eldem, E., *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, İstanbul, 2010;
- Gebauer, K., *Alexanderbildnis und Alexandertypus*, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung, 63/64, 1938/1939, 1–106;
- Hahn, J. G. v., *Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar im Auftrage der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften unternommen im Jahre 1863*, Wien, 1867;
- Hahn, J. G. v., *Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, im Auftrage der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften unternommen im Jahre 1863, Dritte Abtheilung: Geschäftliches, Volkswirtschaftliches, Statistisches (Mit einer Karte und Erläuterungen zu derselben.)*, Anhang I: Inschriften, Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe, Zweite Abtheilung, Abhandlungen von Nicht-Mitgliedern der Akademie, 16, 1869, 160–170;
- Heuzey, L., Daumet, H., *Mission archéologique de Macédoine*, Texte, Paris, 1876;
- Kaderka, K., Scheduling, P., *Les sculptures antiques du Musée d'art et d'archéologie du Pays de Laon / Die antiken Skulpturen des Musée d'art et d'archéologie du Pays de Laon*, Monumenta Artis Romanae XLII, Wiesbaden, 2021;
- Koltsidas, A. M., *Greek Education in Monastir – Pelagonia. Organisation and Operation of Greek Schools, Cultural Life*, Thessaloniki, 2008;
- Kovacs, M., *Vom Herrscher zum Heros: Die Bildnisse Alexanders des Großen und die Imitatio Alexandri*, Tübinger Archäologische Forschungen 34, Rahden, 2022;
- Leake, W. M., *Travels in northern Greece*, Vol. III, London, 1835;
- Marsden, J. H., *A Brief Memoir of the Life and Writings of the Late Lieutenant-Colonel William Martin Leake*, London, 1864;
- Mihajlovski, R., *The Religious and Cultural Landscape of Ottoman Manastir*, Handbook of Oriental Studies, Section 1: The Near and Middle East, Leiden, Boston, 2021;
- Neumeier, E., *Architectural Revolution on the Ottoman Frontier: Greece and Albania in the Age of Ali Pasha*, University Park, Pennsylvania, 2025;
- Papazoglou, F., *Les villes de Macedoine à l'époque romaine*, Bulletin de correspondance hellénique, Supplément XVI, Athènes, 1988;
- Poulsen, F., *Sculptures antiques de musées de province espagnols*, Kopenhagen, 1933;
- Pouqueville, F.-C.-H.-L., *Voyage de la Grèce*, Tome Troisième, Deuxième édition, Paris, 1826;
- Queyrel, F., *Portraits princiers hellénistiques. Chronique bibliographique*, Revue archéologique (nouvelle série), 1, 1990, 97–172;
- Rollas, A. N. (éd.), *Guide catalogue du Musée archéologique de Laon*, Laon, 1968;
- Rollas, A. N. (éd.), *Guide catalogue du Musée archéologique de Laon*, Laon, 1984;
- Smith, A. H., *A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum*, Vol. III, London, 1904;
- Spenser, E., *Travels in European Turkey, in 1850*, Vol. II, London, 1851;
- The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum*, Part II, Edited by C. T. Newton, Oxford, 1883;
- Üre, P., *Reclaiming Byzantium: Russia, Turkey and the Archaeological Claim to the Middle East in the 19th Century*, London, 2020;
- Wace, A. J. B., Woodward, A. M., *Inscriptions from Upper Macedonia*, The Annual of the British School at Athens, 18, 1912, 166–188;
- Wagstaff, M., *Colonel Leake's collections: Their formation and their acquisition by the University of Cambridge*, Journal of the History of Collections, 24/3, 2012, 327–336;
- Αρχείο Αλή Πασά Συλλογής Χώτζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών*, Τόμος Δ' (Εισαγωγή-Ευρετήρια-Γλωσσάρι), Έκδοση-

Σχολιασμός-Ευρετήρια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των: Δημήτρη Δημητρόπουλου και Παναγιώτη Μιχαηλάρη, Αθήνα, 2009;

Δήμιτσας, Μ. Γ., *Αρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας: συνταχθεῖσα κατὰ τὰς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα, Μέρος πρῶτον: Χωρογραφία*, Αθήνησι, 1870;

Δήμιτσας, Μ. Γ., *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις: Ὅτι πνευματικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ παράστασις τῆς Μακεδονίας ἐν συλλογῇ 1409 ἑλληνικῶν καὶ 189 λατινικῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἐν ἀπεικονίσει τῶν σπουδαιοτέρων καλλιτεχνικῶν μνημείων*, 2 Τ., Ἐν Αθήναις, 1896;

Δήμιτσας, Μ. Γ., *Μακεδονικά: Αρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας συνταχθεῖσα κατὰ τὰς ἀρχαίας πηγὰς καὶ τὰ νεώτερα βοηθήματα, Μέρος δεύτερον: Τοπογραφία*, Αθήνησι, 1874;

Ангеличин-Жура, Г., *Документи за охридските парохији-маала: од оставината на Фоти Масин*, Охрид, 2014;

Андоновски-Полјански, Хр., *Прилози за археолошките знаменитости во Македонија*, Зборник на Археолошкиот музеј (1959 - 1960), 3, 1961, 1-26;

Димица (Димзо), М. Ѓ., *Македонска Илирија – Дасарета (за Лихнид - Охрид)*, Уредник: Гоце Ангеличин-Жура, Охрид, 2016;

Капустин, А., *Погъзка въ Румелию*, Санктпетербургъ, 1879;

Македония през погледа на австрийски консули 1851–1877/78, Том 2 (1866–1871), Подбор и редакция: В. Паскалева, Превод: Е. Продева, София, 1998;

Микулчиќ, И., *Антички градови во Македонија*, Макропроект „Историја на културата на Македонија“, Книга 8, Скопје, 1999;

Милуков, П. Н., *Христiанскiя древности Западной Македонiи. По матерiаламъ, собраннымъ Русскимъ Археологическимъ Институтомъ втеченъе лѣтней экскурсиi 1898 года*, Извѣстiя Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, 4, 1899, 21-151;

Михајловски, Р., *Црква „Св. вмч. Димитриј“ во Битола*, Битола, 2024;

Петров, К., *Еден нов податок за Хераклеја Линкестис*, Зборник на Археолошкиот музеј - Скопје (1955-1956), 1, 1956, 108-110;

Стерјовски, А., *Калеидоскоп*, Битола, 2017;

Цепенков, М., *Фолклорно наследство*, Том 4, Глав. ред. Тодор Иванов Живков, София, 1998.

Јовица ГРОЗДАНОВСКИ

ГЛАВАТА НА АЛЕКСАНДАР III МАКЕДОНСКИ ОД БИТОЛА

Резиме

Според достапните податоци, на почетокот на 20. век од Битола била изнесена глава од статуа на Александар III Македонски. Најверојатно била откопана во рушевините на древната Хераклеја Линкестидска, станала дел од колекцијата на Осман-беј и потоа била пренесена во Франција, каде антикварот Жорж Манолакос ја продал на индустријалецот и колекционер Пол Маргерит де ла Шарлони. Пасионираниот собирач на старини составил сонет кој се поврзува токму со оваа глава, но и друг, за глава на непознат антички државник, исто така со потекло од Битола, која може и да преминала во владеење на друг колекционер.

Пронаоѓањето на овие драгоцени скулптури припаѓа на периодот кога едвај се започнувало со археолошки ископувања во регионот. Барем главата на Александар денеска се наоѓа во Музејот за уметност и археологија на регионот на Лаон во Франција. Пред неколку години беше објавен импресивен каталог на античките скулптури што се чуваат таму. Во него е дадена обемна и детална стилска анализа на главата на Александар, врз основа на која се датира по средината на 2. век ст. е. Можеби со геохемиски анализи во иднина ќе се потврди потеклото од нашиот крај и за други скулптури.

Jovica GROZDANOVSKI

LA TÊTE D'ALEXANDRE LE GRAND DE BITOLA

Résumé

Selon les données disponibles, au début du 20ème siècle, une tête d'Alexandre le Grand a été retirée de la ville de Bitola. Elle a probablement été déterrée dans les ruines de l'ancienne Héraclée des Lyncestes, a fait partie de la collection d'Osman Bey et a ensuite été transférée en France, où l'antiquaire Georges Manolacos l'a vendue à l'industriel Paul Marguerite de La Charlonie. Ce collectionneur d'antiquités passionné composa un sonnet inspiré par cette tête, et aussi un autre, sur la tête d'un ancien homme d'État inconnu, également d'origine bitolienne, mais qui est peut-être passée en possession d'un autre collectionneur. La découverte de ces précieuses sculptures

remonte à une période où les fouilles archéologiques dans la région étaient à peine commencées. Au moins la tête d'Alexandre se trouve maintenant au Musée d'art et d'archéologie de la région de Laon en France. Il y a quelques années, un impressionnant catalogue des sculptures antiques y conservées a été publié. Il fournit une analyse stylistique ample et détaillée de la tête d'Alexandre, sur la base de laquelle elle est datée d'après le milieu du IIe siècle av. J.-C. Peut-être que des analyses géochimiques confirmeront un jour les origines de notre région même pour d'autres sculptures.

ДОДАТОК: СОНЕТИ

Sur une tête d'Alexandre

Copie antique de celle de Lysippe signalée par Plutarque
[tête trouvée à Vittoria par Osman Bey ??]

Alexandre le Grand, l'homme qui confiant
En sa force et sa race a su vaincre l'Asie
Faisant fuir devant lui, saisi de frénésie
Le Perse, le grand roi, maître de l'orient,

Le voici, le vainqueur de vaincre impatient.
Tel le sculpta la main par lui-même choisie,
Tel le connut la terre, effrayée et saisie,
Tel il fut devant Zeus fier et le défiant.

Quand le premier, Lysippe osa dresser sa tête,
Montrant aux immortels non le front qui s'apprête
A fléchir devant eux mais un hautain mortel,

Son œuvre était ainsi comme un vivant symbole,
Traduisant du héros l'orgueilleuse parole,
Zeus, la terre est à moi, je te laisse le ciel !

1913

collection des antiques de l'auteur ? / (il fit partie ? de la
collection d'Osman Bey, trouvée à Vittoria / (maced ?

За една глава на Александар

Античка копија на онаа од Лисип спомната од Плутарх
[глава најдена во Битола од Осман-беј ??]

Мажот полн со верба, Великиот Александар,
Во својта сила и раса, освојувачот на Азија,
Гонејќи го пред себе, обземен од френезија,
Персиецот и голем крал, на Истокот господар,

Еве го, победникот да победи нестрплив.
Таков го изобрази раката од него избрана,
Таков го позна земјата, уплашена и освоена,
Таков беше пред Севса одважен и горделив.

Кога првиот, Лисип се дрзна главата да му ја прави,
Покажувајќи им на бесмртни не чело што се готви
Да се наведне пред нив, туку на смртник надменоста,

Затоа делото негово беше како жива ознака,
Преведувајќи ја на херојот гордата изрека,
„Севсе, земјата е моја, ти ги оставам небесата!“

1913

збирка на старините на авторот ? / беше дел ? од збирката
на Осман-беј, најдена во Битола / (Макед?

Sur une tête d'Alexandre

copie antique de celle de Lysippe signalée par Plutarque

Alexandre le Grand, l'homme qui confiant
 En sa force et sa race a su vaincre l'Asie
 Faisant fuir devant lui, saisi de préférence
 Le Persa, le grand roi, maître de l'Orient,

Le voici, le vainqueur de vaincre impatient.
 Tel le sculpta la main par lui même choisie,
 Tel le connaît la terre, effrayée et saisie.
 Tel il fut devant Zeus fier et le dédaignant.

Quand le premier Lysippe osa dresser sa tête,
 Montrant aux immortels non le front qui s'appête
 A plier devant eux mais un hautain model.

Son ^{œuvre} ~~œuvre~~ était ainsi comme un vivant symbole,
 Traduisant du haut l'orgueilleuse parole,
 Zeus, la terre et à moi, je te laisse le ciel!

1913

Collection de la Bibliothèque
 (1) *Collection de la Bibliothèque* D. H. B. Bey, *Théâtre de la Ville*
 (mars)

Sur une tête antique trouvée à Vittoria en Macédoine

Tête puissante et calme, à rêver qui convie,
Tu nous redis la race et le pays natal
Les gestes, les pensées, et ce qu'a vu la vie
De qui tu fus l'image avant son sort fatal.

En burinant ces traits dont notre âme est ravie
Le grec qui le sculpta d'un art si magistral
Sut rendre en tous ces points notre soif assouvie
Tant son œuvre est du mort le portrait intégral.

On voit que du pays où s'élevait sa stèle
Il prit le menton fort du Macédonien
Quand son front large et haut est d'un Athénien.

Son visage qui songe et réfléchit décèle
L'homme d'État qu'un peuple ou qu'un roi fit bannir
Et qui dans le passé veut lire l'avenir.

За една античка глава најдена во Битола во Македонија

Главо моќна и смирена, што на сонување тера,
Ти ни ги раскажуваш народот и земјата родна,
Делата, мислите и она што животот го собира
На оној чија слика беше пред судбата му смртна.

Длабејќи ги овие црти со кои ни се радува душата,
Гркот што го сработил со толку мајсторска вештина
Знаел да ја предаде во сето ова нашата жед згасната,
Толку е делото негово на мртвиот изобразба целосна.

Глеј, од земјата каде стела му била крената
Го зел силниот си образ на еден Македонец,
а челото му големо и високо е ко на Атинец.

Лицето негово ни открива со думата и мислата
Државник протеран од народот или од власта
И кој во минатото сака да ја прочита иднината.

Sur une tête antique trouvée à Vitoria
en Macédoine

Tête puissante et calme, à rêver qui courie,
Un nous redit la race et le pays natal
^{l'âme du dieu}
Les gestes, les pensées, et ce qu'il a vu la vie
Et qui infus l'image avant son sort fatal

R.

En buvant ces traits dont notre âme est ravie
Le grec qui la sculpte d'un adieu magistral
Sul rendre en tous ces points notre sort assuie
L'antique œuvre et du mot le portrait intégral

On voit que le pays où s'élevait sa stèle
Il prit le monde fort du Macédonien
quant son front ^{macédonien} large et haut est d'un Athénien.
^{mais}

Son visage qui songe et réfléchit de ce
L'homme d'état qu'un peuple ou qu'un sort bannit
Et qui dans le passé veut lire l'avenir

